

ΑΝΔΡΕΑΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ
ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΤΟΝ ΟΓΔΩΟ Π.Χ. ΑΙΩΝΑ
(ΠΙΝΑΚΕΣ ΙΧ-ΧΙΥ)

Μια πρώτη ματιά στην τέχνη της Κύπρου, όπως παρουσιάζεται στην αγγειοπλαστική του 8ου π.Χ. αιώνα, δε δικαιολογεί παρά μόνο τυχαία και χωρίς συνέχεια επαφή με την τέχνη της Αττικής. Αν όμως μελετήσουμε προσεκτικότερα τα ευρήματα, θα αντιληφθούμε ότι η κατάσταση δεν είναι αυτή που εκ πρώτης όψεως παρουσιάζεται.

Την έρευνά μας θα περιορίσουμε στις περιπτώσεις εκείνων μόνο των κυπριακών αγγείων που δεν χωρά αμφισβήτηση ότι τα μοτίβα τους είναι σαφώς επηρεασμένα από την τέχνη της Αττικής¹ κατά την υπό εξέταση περίοδο.

Στη Μέση Γεωμετρική περίοδο² της Αττικής εμφανίζονται δειλά οι πρώτες παραστάσεις από τον κόσμο που μας περιβάλλει. Ταχέως αρχίζουν να πληθύνονται και να καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος του αγγείου, ιδιαίτερα με την αρχή της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου, κάτω από την επίδραση του ζωγράφου του Διπύλου, που έθεσε ουσιαστικά τους κανόνες της νέας τεχνοτροπίας. Οι ανθρώπινες φιγούρες του είναι ψηλές και μάλλον αδύνατες, με λίγες καμπύλες γραμμές. Η μέση είναι σχεδόν ανύπαρκτη, με τους γοφούς να ξεκινούν απότομα από αυτήν, ενώ το στήθος είναι ένα απλό τρίγωνο με την κορυφή του προς τα κάτω. Παλάμες και δάχτυλα συνηθέστατα απουσιάζουν. Ολόκληρο το σώμα είναι μονόχρωμα ζωγραφισμένο με μαύρο χρώμα, εξαιρείται όμως, και αυτό πολύ σπάνια, το μάτι, το μέρος του οποίου αφήνεται αζωγράφιστο στο χρώμα του πηλού του αγγείου και στο μέσο του τοποθετείται μαύρη κουκκίδα, έτσι που να δίνει την εντύπωση της κόρης του ματιού³.

Ο ζωγράφος του Hirschfeld, του οποίου η ακμή συμπίπτει με την ΥΓ Ιβ περίοδο⁴, διαφέρει σε κάποιες λεπτομέρειες από το ζωγάφο του Διπύλου, ιδιαίτερα γιατί μόνιμα εξαιρεί το χώρο του ματιού. Στο αζωγράφιστο αυτό μέρος τοποθετεί πάντα μια κουκκίδα, ενώ στρογγυλεύει κάπως το θώρακα⁵.

Στην Κύπρο, σε μερικά αγγεία που προσγράφονται στις περιόδους ΚΓ ΙΙΙ και ΚΑ Ι,

1. Διάφορα μοτίβα που δείχνουν τέτοια επίδραση αναφέρονται στο βιβλίο μας *Cypro-Aegean Relations in the Early Iron Age*, 57 στη σειρά SIMA τόμος LXXXIII. Συνοτομογραφίες που χρησιμοποιούνται: SIMA = *Studies in Mediterranean Archaeology*, SCE = *Swedish Cyprus Expedition*, GGP = *Greek Geometric Pottery by N. Coldstream*, DAG = *The Dark Age of Greece by A.M. Snodgrass*, CCSF = *La Céramique Chypriote de Style Figuré, Âge du Fer (1050 - 500 Av. J. - C.) by V. Karageorghis and Jean des Gagniers*, BCH = *Bulletin de Correspondence Hellenique*, BSA = *Annual of the British School at Athens*, RDAC = *Report of the Department of Antiquities, Cyprus*, WhP = *White Painted*, ΜΓ = Μέση Γεωμετρική, ΥΓ = Ύστερη Γεωμετρική, ΚΓ = Κύπρο-Γεωμετρική, ΚΑ = Κύπρο-Αρχαϊκή.
2. Αυτή καλύπτει την περίοδο 850 - 760 π.Χ. Βλέπε GGP 330, DAG 134-5.
3. GGP 27 κ.ε.
4. Η Ύστερη Γεωμετρική περίοδος υποδιαιρείται σε Ια = 760-750, Ιβ = 750-735, Ια = 735-720 και Ιιβ = 720-700 π.Χ. Βλέπε υποσημείωση αρ. 2.
5. GGP 43.

παρουσιάζονται σκηνές σαφώς επηρεασμένες από την τέχνη της Αττικής που σκιαγραφήσαμε πιο πάνω.

Στο Κυπριακό Μουσείο βρίσκεται μεγάλος αμφορέας της ΚΓ ΙΙΙ περιόδου με λαβές στην κοιλιά, ο οποίος πιο παλιά ανήκε στη συλλογή Πετρακίδη⁶ (πιν. ΙΧα). Στον ώμο του αγγείου αυτού, στη μια όψη, εικονίζεται κυνηγός που καταδιώκει με τόξο ένα μεγάλο πουλί. Πέρα από την κίνηση της καταδίωξης, που αποδίδεται αρκετά καλά, το όλο σχέδιο δείχνει άπειρο χέρι που προσπαθεί να μιμηθεί τη σύγχρονη ζωγραφική της Αττικής. Ο τριγωνικός θώρακας, η λεπτή μέση και το μάτι με την κουκκίδα μας θυμίζουν έντονα τους δυο ζωγράφους από την Αττική που προαναφέραμε. Τα μαλλιά του κυνηγού παριστάνονται με τρεις ελαφρά καμπύλες γραμμές να φεύγουν προς τα πίσω, λεπτομέρεια που ίσως να οφείλεται σε παρερμηνεία από μέρους του Κύπριου ζωγράφου του λοφίου της περικεφαλαίας των πολεμιστών που εικονίζουν οι ζωγράφοι της Αττικής. Αναμφίβολα η παράσταση είναι από τις πιο πρώιμες που παρουσιάζονται σε αγγεία του 8ου π.Χ. αιώνα στο λεγόμενο Ελεύθερο ζωγραφικό ρυθμό (Free-field style).

Αν ο συσχετισμός της παράστασης αυτής με ανάλογες ελληνικές που κάναμε είναι σωστός, τότε η χρονολόγησή της πρέπει να τοποθετηθεί μεταξύ 760-735 π.Χ. Συμφωνεί όμως η χρονολόγηση αυτή με το σχήμα του αγγείου; Ο Βάσος Καραγιώργης το θεωρεί του τύπου WhP ΙΙΙ. Το ύψος του αμφορέα φτάνει τα 64,5 εκ. και φέρει γραμμική διακόσμηση με απλές γραμμές, στενές ή φαρδιές, που τον περιβάλλουν, ενώ στο λαιμό υπάρχουν σε μετόπες απλά γεωμετρικά σχήματα. Το μεγαλύτερο όμως μέρος του αγγείου είναι αδιακόσμητο. Ο ελαφρά καμπύλος λαιμός του το κατατάσσει στον τύπο ΙΙΙ, οι λαβές όμως που είναι τοποθετημένες στο κάτω μέρος του ώμου καθώς και το γεγονός ότι το μέγιστο πλάτος του αγγείου βρίσκεται στο ίδιο επίσης μέρος, σημάδια του τύπου ΙV⁷, το κατατάσσουν στο μεταίχμιο των δυο περιόδων, κάπου δηλαδή μεταξύ 750-740 π.Χ.⁸, χρονολογία που συμφωνεί απόλυτα με τη ζωγραφική παράσταση που εικονίζεται.

Ένας δεύτερος αμφορέας, του Δίχρωμου (Bichrome) ρυθμού αυτή τη φορά, φαίνεται επηρεασμένος από τους ίδιους ζωγράφους της Αττικής⁹ (πιν. ΙΧβ), επομένως πρέπει να είναι σύγχρονος με τον προαναφερθέντα της πρώην συλλογής Πετρακίδη. Ο αμφορέας αυτός φέρει λαβές που ξεκινούν από τον ώμο και καταλήγουν στο χείλος το οποίο είναι επίπεδο και προεξέχει αρκετά. Και εδώ ο λαιμός είναι ελαφρά καμπύλος, ενώ το σχήμα του αγγείου είναι ωσειδές πεπιεσμένο. Στην κοιλιά περιβάλλεται με οριζόντιες στενές και φαρδιές ταινίες, ενώ στο λαιμό παρουσιάζεται το λεγόμενο μοτίβο της «μέλισσας» (δυο τρίγωνα που έχουν μεταξύ τους ρόμβο (X)). Εδώ τα τρίγωνα δεν έχουν και τις τρεις πλευρές, αφού απουσιάζει αυτή που δεν ακουμπά στο ρόμβο) ανάμεσα σε μετόπες που φέρουν κατακόρυφη τεθλασμένη γραμμή. Το ύψος του αμφορέα είναι 38 εκ. και η διάμετρος του στομίου 23 εκ. Προσγράφεται στην ΚΓ ΙΙΙ περίοδο¹⁰ φαίνεται όμως σύγχρονος με τον προηγούμενο.

6. CCSF 31. Πωτοδημοσιεύτηκε στο BCH 91 (1967), 313, figs 101a-b.
7. SCE IV:2, 64; *Opuscula Atheniensi* III (1960), 119, 120.
8. Για το τέλος της ΚΓ περιόδου και την εμφάνιση της ΚΑ βλέπε Α. Demetriou στο *Archäologischer Anzeiger* 1978, 25.
9. CCSF 40 κ.ε. Φέρει στοιχεία: Κυπριακό Μουσείο 1947/XI-25/2. Ο Benson θεωρεί σίγουρο ότι οι Κύπριοι αγγειογράφοι γνώριζαν το σχέδιο των Ελλήνων ομοτέχνων τους της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου. Βλέπε Benson, στο: *The Archaeology at Cyprus*, edited by Noel Robertson, New Jersey (1975), σελ. 146.
10. Αυτόθι. Βλέπε επίσης CCSF Texte, σελ. 21 για την ομοιότητα του σχεδίου με αυτό του αμφορέα Πετρακίδη.

Στον ώμο του αγγείου εικονίζεται στη μια μεριά ένας άντρας να οδηγεί με σκοινί ταύρο, ενώ στην άλλη εικονίζεται άντρας να επιτίθεται με δόρυ εναντίον κάποιου ζώου που αποδίδεται πολύ πρόχειρα και είναι αδιάγνωστου είδους. Οι άντρες, οι οποίοι μας ενδιαφέρουν εικονιστικά, είναι πανομοιότυποι και στις δυο όψεις. Έχουν τριγωνικό κορμό, ανύπαρκτη σχεδόν μέση, οι μηροί όμως παρουσιάζονται σαρκώδης και με σχετική καμπυλότητα, ενώ οι κνήμες μοιάζουν αρκετά με την ανθρώπινη φιγούρα πάνω στον αμφορέα Πετρακίδη που σχολιάσαμε¹¹. Παρουσιάζονται επίσης με απλές γραμμές πλην σαφώς, τα δάκτυλα των χεριών, ιδιαίτερα στην περίπτωση του κυνηγού. Ολόκληρο το εσωτερικό του κεφαλιού και στις δυο όψεις είναι εξαιρεμένο και φέρει ωοειδές μάτι με κουκκίδα στη μέση. Τα μαλλιά έχουν ως πρότυπο λοφίο περικεφαλαίας από σύγχρονο αττικό αγγείο. Το τριγωνικό στήθος στις ανθρώπινες μορφές καθώς και το ζώο που καταδιώκεται είναι ζωγραφισμένα με καστανό χρώμα, ενώ το περίγραμμα είναι μαύρο. Οι ανθρώπινες μορφές του αγγείου αυτού βρίσκονται πιο κοντά στον αττικό ζωγράφο του Hirschfeld.

Φαίνεται πως και ο αμφορέας της πρώην συλλογής Πετρακίδη καθώς και αυτός που τώρα σχολιάζουμε είχαν διακοσμηθεί στο ίδιο εργαστήριο, την ίδια περίοδο, πιθανότατα όχι από το ίδιο χέρι, έχοντας όμως ο ένας ζωγράφος σαφή γνώση του τρόπου σχεδιασματος του άλλου. Η χρονολόγηση επομένων και αυτού του αγγείου τοποθετείται μεταξύ 750-740 π.Χ.

Σύγχρονο, παρόμοιο κατά το σχήμα, αγγείο ανήκει στο ίδιο εργαστήριο, όμως δεν παρουσιάζει πια επίδραση από την Αττική¹² στο σχεδιασμό της παράστασης εκτός από μια σχετική συγγένεια του αλόγου που βρίσκεται πίσω από την ανθρώπινη μορφή, ιδιαίτερα όσον αφορά την απόδοση της χαιτής του ζώου (πιν. Χα). Το σκοινί όμως με το οποίο ο άνθρωπος σέρνει τον ταύρο καθώς και το δέσιμο του σκοινιού στο ένα κέρατο το ζώου δεν αφήνουν αμφιβολία για την πολύ στενή σχέση με τον ζωγράφο του αμέσως προηγούμενου αμφορέα. Ύψος αγγείου 42 εκ. και διάμετρος στομίου 26 εκ.

Στο ίδιο εργαστήριο, έργα του οποίου σχολιάσαμε μέχρι τώρα, μπορούμε να κατατάξουμε έναν ακόμη αμφορέα, όμοιο κατά το σχήμα με τους δυο προηγούμενους, που βρίσκεται στη συλλογή Ιωσηφίδη στη Λευκωσία¹³ (πιν. Χβ). Κατά το σχήμα είναι όμοιος με αυτόν του Κυπριακού Μουσείου 1947/XI-25/2 που περιγράψαμε κάπως εκτενώς. Και του νέου αμφορέα το σώμα είναι ωοειδές με τις λαβές να ξεκινούν από τον ώμο και να καταλήγουν στο επίπεδο χείλος που προεξέχει αρκετά. Η γραμμική διακόσμηση του λαιμού, που κι εδώ είναι ελαφρά καμπύλος, συνίσταται σχεδόν από το ίδιο μοτίβο, το μοτίβο δηλαδή της μέλισσας, όπου ένας δικτυωτός ρόμβος έχει στις δυο πλευρές του ανα ένα τρίγωνο.

Ο ώμος της μιας πλευράς παρουσιάζει μεγάλο τρίγωνο που υποδιαιρείται σε ρόμβους δικτυωτούς ή αβακωτούς, η κάτω σειρά όμως καταλαμβάνεται από τρίγωνα. Η γεωμετρική αυτή σύνθεση βρίσκεται μεταξύ τριγλύφων που φέρουν στο μέσο κατακόρυφη σειρά από επάλληλες γωνίες, μοτίβο που πρωτοχρησιμοποιήθηκε στην Αττική τη Μέση Γεωμετρική Ι περίοδο (850-800 π.Χ.) ως παραπληρωματικό κόσμημα, ενώ στη Μέση Γεωμετρική ΙΙ περίοδο (800-760 π.Χ.)

11. Και στα δυο αγγεία η κνήμη παρουσιάζει σαφή καμπυλότητα προς τα πίσω σε σχέση με την προς τα εμπρός κίνηση των ανδρών.
12. CCSF 46-7; Επίσης JHS 75 (1955), Supplement, pl. 3a. Από τους Καραγιώργη και des Gagniers θεωρείται του Δίχρωμου IV ρυθμού, σ' αντίθεση με τον προηγούμενο αμφορέα που προσγράφεται στο Δίχρωμο ΙΙΙ ρυθμό. Εμείς δε θα ακολουθήσουμε τη μέθοδο της υποδιάρθρωσης σε ΙΙΙ ή ΙV αλλά τις ομοιότητες στο σχέδιασμα, γιατί πιστεύουμε πως έτσι θα έχουμε καλύτερα αποτελέσματα.
13. RDAC 1984, 138.

χρησιμοποιήθηκε και ως κύριο μοτίβο¹⁴. Στην Κύπρο εισήχθη κατά την ΚΓ ΙΙΙ περίοδο, πολύ πιθανό στο πρώτο μισό του 8ου π.Χ. αιώνα¹⁵, επομένως η χρήση του στην περίπτωση αυτή είναι αρκετά πρώιμη, όχι όμως από τις πρωιμότερες που παρουσιάζονται στην Κύπρο¹⁶.

Η δεύτερη όψη του αγγείου, και πάλι στον ώμο, κοσμεείται με τρεις ανθρώπινες μορφές, πολύ αδέξια ζωγραφισμένες. Η προς τα δεξιά, όπως βλέπουμε το αγγείο, είναι ψηλότερη και ζωγραφισμένη με μαύρο χρώμα με εξαίρεση το μέρος του ματιού, στο μέσο του οποίου τοποθετείται κουκκίδα. Πιθανό να παριστάνει άνδρα που σέρνει το χορό¹⁷, ενώ τον ακολουθούν δυο γυναίκες, πιο κοντές στο ανάστημα, των οποίων ο κορμός φέρει και κόκκινο χρώμα. Η κόμμωσή τους με τις απλές ευθείες γραμμές που φεύγουν προς τα πίσω, μας θυμίζει άμεσα τον αμφορέα Πετρακίδη και έμμεσα το ζωγάφο του Διπύλου, τα μάτια όμως που υποδηλώνονται με κουκκίδες καθώς και η απόδοση των δακτύλων μας θυμίζει το ζωγάφο του Hirschfeld, επομένως και το αγγείο αυτό πρέπει να είναι σύγχρονο με τα προηγούμενα και να χρονολογηθεί μεταξύ 750-740 π.Χ. Αν όμως για τα προηγούμενα είχαμε αμφιβολίες κατά πόσο ανήκουν ή όχι στον ίδιο ζωγάφο, κάτι που μάλλον αποκλείσαμε, ο παρών αμφορέας, με σιγουριά μπορεί να προσγραφεί σε διαφορετικό χέρι και μάλιστα κατώτερο όσον αφορά την εκτέλεση.

Εκτός από τις πιο πάνω περιπτώσεις, επιδράσεις από την Αττική παρουσιάζει και μια σειρά άλλων σύγχρονων αγγείων όπως ένας πήλινος τρίποδας του Δίχρωμου (Bichrome) IV ρυθμού που βρίσκεται στο Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης (πιν. ΧΙα-β), στο ένα πόδι του οποίου παριστάνεται άνδρας, προφανώς γυμνός, να κρατά μεγάλο κλαδί δέντρου¹⁸. Ο σε σχήμα τραπέζιου με δικτυωτή διακόσμηση κορμός του ανδρός, με τη στενή πλευρά προς τα κάτω, μας θυμίζει τον τριγωνικό κορμό των ανθρώπων στα αττικά αγγεία καθώς και στα κυπριακά που έχουμε ήδη σχολιάσει. Προς την ίδια κατεύθυνση οδηγούν και τα ριγμένα προς τα πίσω μαλλιά που υποδηλώνονται με παράλληλες, ελαφρά καμπύλες γραμμές, καθώς και το μέρος του οφθαλμού που έχει μείνει αζωγράφιστο αλλά φέρει τη γνωστή κουκκίδα στο μέσο. Σε άλλο πόδι του τρίποδα εικονίζεται άλλος ένας άνδρας να μυρίζεται λουλούδι. Κόμμωση και μάτι είναι τα ίδια με του πρώτου ανδρός που περιγράψαμε, το σώμα όμως και τα πόδια είναι πολύ κατώτερα σε εκτέλεση. Στο ίδιο λοιπόν αγγείο, που θα ζωγράφιζε ασφαλώς ένα και το αυτό πρόσωπο, βλέπουμε σοβαρές ανομοιομορφίες σε βασικά σημεία του σχεδίου, σαφής ένδειξη ότι αυτός που ζωγράφιζε δεν εφάρμοζε οποιουδήποτε κανόνες ούτε φυσικά δημιουργούσε έχοντας πραγματική καλλιτεχνική

14. GGP 24.

15. SCE IV:2, σελ. 55, 308, Fig 21:10.

16. Ο Coldstream, RDAC 1979, σελ. 267, θεωρεί τα μοτίβα της Μέσης και Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου, όταν εμφανίζονται πάνω σε κυπριακά αγγεία, χωρίς αξία για χρονολογικούς σκουπούς. Μόνο σε περίπτωση που σχήμα και διακόσμηση συμπίπτουν χρονολογικά, τότε και μόνο τότε είναι ενδεικτικά λεπτομερούς χρονολόγησης.

17. Άποψη που εκφράστηκε από τον Π. Φλουρέντζο που δημοσίευσε τον αμφορέα (βλέπε παραπομπή αρ. 13), τον οποίο θεωρεί ως Κύπρο-Αρχαϊκό Ι του Δίχρωμου IV ρυθμού. Αν όμως ο αμφορέας 1947/XI-25/2 ανήκει χρονολογικά αμέσως μετά το 750 π.Χ., όπως νομίζουμε, τότε και αυτός δεν μπορεί παρά να αφίσταται ελάχιστα χρονολογικά.

18. Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης αρ. 74.51.437. Δημοσιεύεται μεταξύ άλλων στο SCE IV:2, Fig XXIV:8 και CCSF 100. Οι Καραγιώργης - Des Gagniers, επίσης αποδίδουν στην εικονογραφία του παρόντος αγγείου και των επόμενων επιδραση από την Αττική (CCSF Texte 34).

συνείδηση. Απλώς διακοσμούσε, γιατί κάποια επίδραση από άλλη περιοχή τον ωθούσε, χωρίς ποτέ να καθίσει να διαμορφώσει κάποιους κανόνες σχεδιάσματος τους οποίους σταθερά να ακολουθεί. Οι παραστάσεις αυτές είναι φυσικά οι πρώτες μιας σειράς που θα κρατήσει ολόκληρη την Αρχαϊκή περίοδο, όμως και αργότερα κανόνες στο σχέδιο δεν θα διαμορφωθούν. Ο Κύπριος ζωγράφος θα μιλά σχεδόν πάντα με τον αυθορμητισμό, την πηγαία έμπνευση και τη σύλληψη της στιγμής. Γι' αυτό και όταν λέμε ότι οι παραστάσεις των δυο πρώτων αγγείων αποδίδονται σε ξεχωριστά χέρια, αυτό ίσως να μην είναι ακριβώς έτσι και ο ζωγράφος να είναι ένα και το αυτό πρόσωπο και για τα δυο αγγεία. Ο τρίποδας αυτός θεωρείται ότι ανήκει στην ΚΓ ΙΙΙ περίοδο και ασφαλώς πρέπει να ανήκει στα έσχατά της χρόνια, στη δεκαετία δηλαδή 750-740 π.Χ..

Αναφορικά με την απόδοση των μαλλιών και του ματιού, επίδραση από την Αττική παρουσιάζει και το αγγείο της ΚΓ ΙΙΙ περιόδου του Κυπριακού Μουσείου¹⁹ 1938/ΧΙΙ - 5/1 (πιν. ΧΙγ-δ) καθώς και ένα δεύτερο με στοιχεία 1964/ΧΙΙ - 19/3 της ίδιας περιόδου (πιν. ΧΙΙΑ-β) όπου εικονίζεται ανθρώπινη φιγούρα με τα χέρια ψηλά²⁰. Παρά το γεγονός ότι το περίγραμμα της μορφής σύρεται με χοντρή πινέλο, που δεν επιτρέπει την απόδοση λεπτομερειών, εντούτοις καταβάλλεται προσπάθεια απόδοσης των δακτύλων, ενώ ο κορμός του σώματος εικονίζεται μεν τριγωνικός, εισέρχεται όμως μέσα σε τετραγωνισμένο σχεδόν κάτω μέρος του σώματος.

Ένας ακόμη αμφορέας με κάθετες λαβές από τον ώμο προς το επίπεδο και προεξέχον χείλος²¹, πολύ κοντά στο σχήμα του δεύτερου και τρίτου αμφορέα που αναφέραμε προηγουμένως, παρουσιάζει στο ύψος του λαιμού άντρα να παίζει λύρα, ενώ στην άλλη πλευρά εικονίζει άντρα έτοιμο να ανασύρει, με κάποια μικρή οινόχοδη, υγρό, κρασί ίσως ή λάδι από μεγάλο αμφορέα ίδιου σχήματος με αυτόν πάνω στον οποίο είναι ζωγραφισμένη η παράσταση (πιν. ΧΙΙγ-δ). Ο ζωγραφισμένος αμφορέας περιβάλλεται με μικρές, παράξενες κάθετες γραμμές, λεπτομέρεια που ίσως να του προσδίδει κάποιο τελετουργικό χαρακτήρα²². Τα σώματα των ανδρών είναι απλά ορθογώνια με λοξές γραμμές. Τα μαλλιά πάντως που πέφτουν προς τα πίσω και εικονίζονται με τρεις ευθείες γραμμές (υπάρχουν και όρθια, πολύ κοντά μαλλιά στο πάνω μέρος του κεφαλιού), καθώς και το μάτι που παρουσιάζεται ως μια κουκκίδα μέσα στο κεφάλι, μας θυμίζουν έντονα τον κυνηγό του αμφορέα Πετρακίδη. Στενότερη είναι η συγγένεια των δυο αγγείων, όταν συγκρίνουμε το δεξί χέρι του λυράρη με το δεξί χέρι του κυνηγού στον αμφορέα Πετρακίδη. Και στους δυο σχεδιάζεται κατά τον ίδιο ακριβώς τρόπο με μια μεγάλη τοξοειδή κίνηση, κάτι που δε φαίνεται τυχαίο και μάλλον θα πρέπει ο αμφορέας της Καλορίζικης να μιμείται τον αμφορέα Πετρακίδη στη συγκεκριμένη κίνηση του δεξιού χεριού. Αν οι συγκρίσεις που κάναμε είναι σωστές, τότε ο αμφορέας της Καλορίζικης μπορεί να χρονολογηθεί²³ γύρω στο 740 π.Χ.

19. CCSF 103. Επίσης RDAC 1937-39, 134 κ.ε., πιν. XXXIX:3.

20. CCSF 101. Επίσης BCH 89 (1965), 239, fig. 11.

21. CCSF 97-8. Επίσης Κυπριακά Σπουδαί 31 (1967), 56:5, πιν. XIII:1-3.

22. Δίκαιος στο BSA XXXVII (1936-7), 71 θεωρεί επίσης ότι η ανθρώπινη μορφή χύνει υγρό, κάνει επομένως σπονδή, μέσα στον αμφορέα.

23. Ο Δίκαιος, αυτόθι, τον θεωρεί Δίχρωμου ΙΙ ρυθμού και τον προσγράφει στο δεύτερο μισό του 10ου π.Χ. αιώνα. Οι Καραγιώργης, des Gagniers τον θεωρούν Δίχρωμου ΙΙΙ ρυθμού (CCSF 97. Αυτή η διχογνωμία δείχνει καθαρά πόσο δύσκολο είναι να χρονολογηθεί με κάποια ακρίβεια ένα κυπριακό αγγείο με βάση το σχήμα του. Στις περιπτώσεις που σχολιάζουμε, μεγαλύτερη βαρύτητα αποδίδεται στο στυλ και κατά δεύτερο λόγο στο σχήμα.

Η πρωϊότερη ίσως επίδραση από την Αττική παρουσιάζεται σε σκύφο της ΚΓ ΙΙΙ περιόδου του τύπου Μαύρο σε Κόκκινο (Black on Red) I (ΙΙΙ) που τώρα βρίσκεται στο Rijksmuseum Kröller - Müller στο Όττερλο²⁴ της Ολλανδίας (πιν. ΧΙΥ β). Στη μια πλευρά του αγγείου παρουσιάζονται με μαύρο χρώμα, χωρίς ένδειξη οφθαλμών, οπλισμένοι με κοντάρια και στρογγυλές ασπίδες, πέντε πολεμιστές σε γραμμή, ο ένας πίσω από τον άλλο. Τα σώματά τους έχουν τη μορφή οκτώσχημων ασπίδων, όπως ακριβώς στα πρώιμα αγγεία του Διπύλου, ενώ μεταξύ τους παρεμβάλλεται κάθε φορά ένας αγκυλωτός σταυρός. Χωρίς αμφιβολία αυτή η παρανόηση των οκτώσχημων ασπίδων και η απόδοσή τους ως των σωμάτων των πολεμιστών, μόνο με τα πιο πρώιμα ΥΓ Αττικά αγγεία θα μπορούσε να συμβεί. Κάτι τέτοιο συνηγορεί στη χρονολόγηση του μικρού αυτού σκύφου (ύψος 7 και διαμ. 16 εκ.) γύρω στο 750 π.Χ. Μ' αυτή τη χρονολόγηση συμφωνεί και το γεγονός ότι τα σώματα των πολεμιστών είναι βαμμένα ολόμαυρα χωρίς την εξαίρεση ούτε αυτού του οφθαλμού.

Τα αγγεία που αναφέρθηκαν μέχρι τώρα είναι από τα πιο πρώιμα, ίσως τα πρώτα, του «Ελεύθερου Ζωγραφικού Ρυθμού» (Free-field style). Μέχρι τώρα πιστεύαμε ότι ήσαν τυχαία και χωρίς συνέχεια παραδείγματα κάποιας μίμησης Αττικών προτύπων που όμως δεν άσκησαν καμιά επίδραση στη διαμόρφωση και εξέλιξη του πιο πάνω ρυθμού. Φαίνεται πάντως πως αυτό δεν είναι ολόκληρη η αλήθεια, ιδιαίτερα όταν προσέξουμε την ανθρώπινη φιγούρα στο επόμενο αγγείο, μια τριφυλλόσχημη οινόχη του Δίχρωμου (Bichrome) ΙΥ ρυθμού που ανήκει στην ΚΑ Ι περίοδο²⁵ (πιν. ΧΙΙΙ α-β). Αυτή παρουσιάζει, εκτός από τη λίγη απλή γραμμική διακόσμηση, άντρα που κρατά ακόντιο με το αριστερό του χέρι και είναι στραμμένος προς τον ταύρο, ενώ με το δεξί του χέρι ακουμπά τα κέρατα του ζώου. Πάνω από τον ταύρο εικονίζεται πουλί. Πουλί, ταύρος και άνθρωπος ζωγραφίζονται με κόκκινο χρώμα, τα περιγράμματα όμως και των τριών, όπως και κάποια γεωμετρική διακόσμηση μέσα τους έχουν συρθεί με μαύρο χρώμα, το οποίο ως σημειωθεί αφήνει κάποιο κενό, κάποιο περιθώριο με το κόκκινο χρώμα του εσωτερικού στον άνθρωπο και τον ταύρο. Τα πόδια του ανδρός και το κεφάλι δείχνονται από τα πλάγια, το σώμα όμως κατ' ενώπιον. Στη μέση του κεφαλιού αφέθηκε σκόπιμα ελεύθερος χώρος όπου ζωγραφίστηκε κάθετα το μάτι και δίπλα του το αυτί, αφού τα δυο τους χωρίστηκαν μεταξύ τους με μικρή κάθετη γραμμή. Το πρόσωπο παρουσιάζει μέτωπο και πηγούνι, που πρέπει μάλλον να υποθεθεί ότι φέρει γενειάδα, να προέχουν έντονα, ενώ μεταξύ τους υπάρχουν τρεις σαφώς μικρότερες προεξοχές, για να δηλώσουν τη μύτη και τα χείλη.

Συγκρίνοντας αυτό το κεφάλι με άλλο από αγγείο της Αττικής που παρουσιάζει πολεμιστή με ξίφος, δυο δόρατα και στρογγυλή ασπίδα²⁶, η ομοιότητα είναι εντυπωσιακή (πιν. ΧΙΥ α). Το πίσω μέρος του κεφαλιού και στο κυπριακό και στο αττικό αγγείο απολήγει σε οξυκόρυφο τρίγωνο με κατεύθυνση προς τα κάτω, μόνο που στο αττικό πρότυπο το κεφάλι καλύπτεται με περικεφαλαία, το λοφίο της οποίας κατέρχεται προς τα πίσω μέχρι την πλάτη του πολεμιστή. Το προφίλ επίσης του προσώπου είναι σχεδόν πανομοιότυπο και στα δυο παραδείγματα εκτός από μια μικρή προεξοχή περισσότερη στο κυπριακό, στη θέση της μύτης. Εκεί που υπάρχει διαφορά είναι ο τρόπος απόδοσης του ματιού, παρόλον ότι είναι τοποθετημένο στο ίδιο περίπου σημείο, και στις δυο περιπτώσεις. Αν το αττικό αγγείο χρονολογείται στην ΥΓ ΙΙβ περίοδο²⁷, τότε το κυπριακό που το έχει ως πρότυπο πρέπει να χρονολογηθεί στην προτελευταία δεκαετία του 8ου π.Χ. αιώνα, εν πάση όμως περιπτώσει όχι μετά το 700 π.Χ.

24. CCSF 61. SCE IV:2, 307 κ.ε., fig. 43.

25. CCSF 44-5. Η οινόχη βρίσκεται στο Μουσείο Pitt Rivers της Οξφόρδης και έχει ύψος 24 εκ.

26. Σεραφείμ Χαριτωνίδης, Αρχαιολογικόν Δελτίον, Μελέται, 28 (1973), 12, σχέδιο 3α.

27. GGP 403.

Από τα τρία παραπληρωματικά διακοσμητικά μοτίβα του κυπριακού αγγείου, το ένα που μοιάζει με "W" παρουσιάζεται και στο αττικό αγγείο στην ορθιά του μορφή ως «M». Αυτό το ίδιο μοτίβο παρουσιάζεται και ως «Σ» κοσμεί πολλά σύγχρονα κυπριακά αγγεία. Σύμφωνα με τον Goldstream²⁸ επινοήθηκε στην Κόρινθο κατά την ΥΓ περίοδο και υιοθετήθηκε από την Αθήνα την ΥΓ Ια.

Η τριφυλλόσχημη αυτή οινόχρηστη του Μουσείου Pitt Rivers επηρεάζει τη διακόσμηση άλλων τέτοιων παρόμοιων αγγείων. Πιο κοντά της βρίσκεται παρόμοια οινόχρηστη από την Ελβετία που δείχνει πολεμιστή οπλισμένο με μεγάλο ξίφος και διπλό πέλεκυ να μυρίζεται άνθος λωτού, ενώ τον ακολουθεί μεγαλόσωμος σκύλος²⁹. Το προφίλ του είναι πολύ πιο ανθρώπινο σε σχέση με την οινόχρηστη Ritt Rivers και η κόμμωσή του πιο φυσιολογική.

Και οι δυο οινόχρηστες πρέπει να είναι σύγχρονες, αυτή όμως του Μουσείου Pitt Rivers πρέπει να προηγείται ελαφρά. Και στις δυο το στήθος του ανδρός αποδίδεται με μικρούς συγκεντρικούς κύκλους σε εξαιρεμένο βάθος. Ο κοντός χιτώνας των μορφών φέρει και στις δυο περιπτώσεις πέντε οριζόντιες, παράλληλες γραμμές στο κάτω μέρος, ενώ το κόκκινο χρώμα με το οποίο είναι βαμμένα τα σώματα δεν ακουμπά το μαύρο περίγραμμα. Η σειρά των πέντε επάλληλων γωνιών που κοσμεί το χιτώνα του ανδρός της οινόχρηστης Pitt Rivers έχει μετατεθεί στο λαιμό του ανδρός της οινόχρηστης που βρίσκεται στην Ελβετία.

Στο ίδιο πιθανώς χέρι που ζωγράφισε την οινόχρηστη της Ελβετίας ανήκει οινόχρηστη που βρίσκεται στο Κυπριακό Μουσείο και δείχνει κυνηγό έτοιμο να αφήσει το βέλος από την τεντωμένη χορδή του τόξου του εναντίον μεγάλου ελαφιού, ενώ πίσω του εικονίζεται λιοντάρι³⁰.

Και εδώ, μεταξύ του χρώματος του σώματος και του μαύρου περιγράμματός του, μένει ελεύθερο, αζωγράφιστο περιθώριο, ενώ το περίγραμμα των κάτω άκρων είναι το ίδιο. Το σχέδιο που εικονίζεται στο κάτω μέρος του χιτώνα, κάτι σαν βάθρο νικητών σε αθλητικούς αγώνες, είναι το ίδιο με αυτό του πολεμιστή στην οινόχρηστη της Ελβετίας με την οποία μοιράζεται επίσης τις πέντε οριζόντιες γραμμές στο πάνω μέρος του χιτώνα, καθώς και το σχήμα του αυτιού. Το καταπληκτικότερο όμως είναι ότι το σχήμα του ματιού με το ανοικτό προς τα πίσω ωοειδές σχεδιασμά, συνδέει το ζωγράφο της οινόχρηστης μ' αυτόν του περίφημου αμφορέα Hubbard, ο οποίος χρονολογείται αρκετά παλαιότερα³¹. Η φτερούγα επίσης του πουλιού της οινόχρηστης Pitt

28. Αυτόθι 99, 56.

29. CCSF 67. Ύψος οινόχρηστης 19,7 εκ.

30. CCSF 32-3. Ύψος οινόχρηστης 23,5 εκ. Με τη σειρά της η οινόχρηστη αυτή δείχνει πολύ στενή σχέση, μάλλον το ίδιο χέρι, με την οινόχρηστη του Κυπριακού Μουσείου B 777 (CCSF 205) κτλ.

31. Dikaios, BSA XXXVII (1936-7), σελ. 58, 64 χρονολογεί τον αμφορέα τον πρώιμο 9ο π.Χ. αιώνα. Ο Καραγιώργης τον θεωρεί του Δίχρωμου ΙΙΙ ρυθμού, ενώ ταυτόχρονα παραθέτει βιβλιογραφία χρονολόγησής του από τους E. Gjerstad, J. Stewart και Demargne (CCSF Texte, 8). Τη χρονολόγηση Καραγιώργη αποδέχεται και ο Goldstream, Footprints in Cyprus, (London 1984), 63. Φαίνεται πάντως ότι είναι αδύνατο να χρονολογηθεί παλαιότερα από το 740, ίσως μάλιστα θα πρέπει να κατεβεί η χρονολογία αυτή στο 730 π.Χ. Οριστική άποψη θα εκφράσουμε στο βιβλίο που ετοιμάζουμε και στο οποίο πραγματευόμαστε όλα τα εργαστήρια αυτής της περιόδου. Δυστυχώς η εργασία πάνω σ' αυτό το θέμα κράτησε πάρα πολύ, γιατί κάποιιο για δικούς τους λόγους, προσπάθησαν και κατάφεραν να με αποκλείσουν μέχρι σήμερα από του να εργαστώ ως αρχαιολόγος, δεν κατάφεραν όμως ακόμη να με σιγήσουν πνευματικά, όσον αφορά την επιστήμη της αρχαιολογίας.

Rivers παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα με τη φτερούγα της σφίγγας του αμφορέα Hubbard. Με συγκεντρικούς κυκλίσκους αποδίδεται επίσης και στα δυο αγγεία το στήθος των ανθρώπινων μορφών³². Ομοιότητα μεταξύ των δυο αγγείων δείχνει ακόμη η γραμμική διακόσμηση με τους διάστικτους ρόδακες (συγκεντρικοί κύκλοι που περιβάλλονται με στιγμές) που δεν πρέπει να είναι τυχαία.

Μια τρίτη οινοχόη στη συλλογή Κολοकाσιδη στη Λευκωσία πρέπει επίσης να ανήκει στο ίδιο εργαστήριο³³. Και εδώ εικονίζεται άνδρας με μικρό κοντάρι, ενώ μπροστά του υπάρχει λουλούδι. Οι οριζόντιες γραμμές στο κάτω μέρος του κοντού χιτώνα καθώς και οι κυκλίσκοι σε εξαιρεμένο βάθος που υποδηλώνουν το στήθος είναι αψευδείς μάρτυρες της συγγενείας του με το ζωγάφο των προηγούμενων παραστάσεων.

Το ύψος και των τεσσάρων αυτών τριφυλλόσχημων οινοχόων, που σίγουρα ανήκουν στο ίδιο εργαστήριο, κυμαίνεται μεταξύ 19,5 και 24 εκ., πρόσθετη ίσως μαρτυρία ότι ο αγγειοπλάστης τουλάχιστον είναι ο ίδιος.

Συγκρίνοντας όλα τα αγγεία που αναφέραμε μέχρι τώρα που έχουν άμεση σχέση με την Αττική, μπορούμε να συνοψίσουμε στον πίνακα της επόμενης σελίδας, τις εξής μεταξύ τους ομοιότητες:

Ο πίνακας αυτός μας οδηγεί στο αβίαστο συμπέρασμα ότι όλα σχεδόν τα αγγεία έχουν συγγένεια μεταξύ τους. Μερικά μάλιστα εξαιτίας της χαρακτηριστικής απόδοσης ορισμένων ιδιαιτεροτήτων μπορούν να προσγραφούν στο ίδιο εργαστήριο, όπως οι αριθμοί του πίνακα 1, 2, 3, 4, 5 και 8. Ο αριθμός 9 είναι επηρεασμένος κατ' ευθείαν από την Αττική, ενώ ο αριθμός 10 παρουσιάζει γνώση του σχεδιάσματος του ζωγράφου³⁴ του αγγείου αριθμός 3. Φυσικά επηρεάζεται άμεσα από την Αττική στο σχέδιασμα του κεφαλιού του ανδρός που εικονίζει.

Η επίδραση λοιπόν από την Αττική είναι γεγονός. Ο Κύπριος όμως ζωγράφος δεν έχει ούτε την υπομονή ούτε την οργάνωση και την ακρίβεια σχεδίου του συναδέλφου του της Αττικής. Προτιμά το ελεύθερο σχέδιο που σε αρκετές περιπτώσεις είναι άτεχνα φτιαγμένο και μοιάζει με αδέξιο παιδικό χέρι που δοκιμάζει την ικανότητά του στο σκιτσάρισμα. Οι πρώτες επιδράσεις από την Αττική αντιγράφονται με αρκετή ακρίβεια, όπως υποδηλώνουν τα αγγεία 1, 2 και 9, όμως γρήγορα εγκαταλείπονται τα πρότυπα για χάρη του ελεύθερου σχεδιάσματος.

Από όλα τα αγγεία που προσγράψαμε σε κάποιο συγκεκριμένο εργαστήριο, μόνο ένα έχει γνωστή προέλευση τη νεκρόπολη της Καλοριζικής του Κουρίου³⁵. Όλα τα άλλα είναι άγνωστο πού βρέθηκαν, γι' αυτό και δεν μπορούμε ούτε να εικάσουμε σε πια περιοχή ήταν εγκατεστημένο. Την περίοδο των μέσων του 8ου αι. π.Χ. αιώνα όλα τα μέρη της Κύπρου έχουν στενές επαφές με τον αιγαιακό χώρο και ιδιαίτερα την Αττική, γι' αυτό και η προσγραφή του συγκεκριμένου εργαστηρίου σε ορισμένη περιοχή της Κύπρου καθίσταται ακόμη πιο δύσκολη.

Ο πρόχειρος τρόπος διακόσμησης πολλών αγγείων δείχνει καθαρά ότι ζωγράφοι και αγγειοπλάστες ήσαν πιθανώς ένα και το αυτό. Ίσως μάλιστα ολοκληρή η οικογένεια του αγγειοπλάστη να δοκίμαζε τη δεξιοτεχνία της στη διακόσμηση των αγγείων, αν κρίνουμε από

32. Την ίδια παρατήρηση για την απόδοση του στήθους βλέπε CCSF Texte, 23.

33. CCSF 68. Ύψος οινοχόης 19,5 εκ.

34. Ο Καραγιώργης δεν αποκλείει να έχουν ζωγραφιστεί από το ίδιο άτομο [Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 80 (1965), 17], κάτι που εμείς αποκλείουμε.

35. Τον αμφορέα της Καλοριζικής μαζί με τέσσερις άλλους θεωρεί ο Καραγιώργης ότι ανήκουν σε εργαστήριο της Δυτικής Κύπρου (RDAC 1973, 169) κάτι για το οποίο δεν είμαστε σίγουροι.

	Σχήμα αγγείου	Διχρωμος ρυθμός	Τριγωνικός κορμός	Περιοχή ματιού αζωγράφιστη	Δάκτυλα χεριών	Κόμωση με απλές προς τα πίσω γραμμές	Κοντά μαλλιά στο μπροστινό μέρος του κεφαλ.	Απόδοση δεξιού χεριού	Κέρατα ταύρου
1) Αμφορέας Πετρακίδη			✓	✓	✓	✓		✓	
2) Αμφορέας Κυπριακού Μουσείου 1974/ XI-25/ 2	✓	✓	✓		✓				:
3) Αμφορέας Κυπριακού Μουσείου 1954/ III-5/ 1	✓	✓	:		✓				✓
4) Αμφορέας Ιωσηφίδη	✓	✓	✓	✓	✓	✓			
5) Τρίποδας Μητροπολιτικού Μουσείου Νέας Υόρκης		✓	:	✓	:	✓	✓		
6) Κρατήρας Κυπριακού Μουσείου 1938/ XII-5/ 1		✓		:	✓	:			
7) Κρατήρας Κυπριακού Μουσείου 1964/ XII-19/ 3			:	✓	✓	✓			
8) Αμφορέας Κυπριακού Μουσείου από τάφο 11/ 5 Καλορίζικης	✓	✓		✓	:	✓	✓	✓	
9) Σκύφος στο Rijksmuseum στο Όστερλο Ολλανδίας			✓			✓			
10) Οινοχόη του Μουσείου Pitt Rivers της Οξφόρδης				:	✓				✓

Το ερωτηματικό υποδηλώνει μάλλον την ύπαρξη του σχετικού χαρακτηριστικού, αλλ' αυτό δεν είναι απόλυτα βέβαιο.

μερικά, όπως τα 1, 2, 3, 4 και 8, όπου υπάρχουν πολλά κοινά στοιχεία μεταξύ τους, όμως το χέρι που τα ζωγράφισε μάλλον δεν είναι το ίδιο.

Ανακεφαλαιώνοντας μπορούμε να πούμε ότι γύρω στο 750 π.Χ. η πολύ πρόωμη Υστερογεωμετρική τέχνη της Αττικής επέδρασε ευνοϊκά και στην Κύπρο, όπου βλέπουμε συνειδητή προσπάθεια μίμησής της. Αυτή η προσπάθεια είναι πολύ σημαντική για την ιστορία της τέχνης στην Κύπρο, γιατί σήμανε τη δημιουργία ενός καθαρά κυπριακού τρόπου ζωγραφικής των αγγείων, τον οποίο ονομάζουμε ελεύθερο ζωγραφικό ρυθμό (Free-field style). Ο τρόπος αυτός θα επικρατήσει καθ' όλη την Κυπροαρχαϊκή περίοδο και θα δώσει μερικά από τα εξοχότερα δείγματα στην ιστορία της κυπριακής ζωγραφικής.

Ανδρέας Δημητρίου
Βουλή των Αντιπροσώπων
Λευκωσία

SUMMARY

The very early Late Geometric Ia-b art of Attica exerted a manifest influence on the pictorial style of Cyprus of the Cypro-Archaic period. This is very clear if we look at a number of vases from Cyprus, the earliest of which date around 750 B.C. This influence is most important because it gave rise to the so called Free-field style of Cyprus. True enough, Cypriot potters never entirely ceased to decorate few of their vases pictorially throughout the Geometric period, but that was rarely done and there was no continuity. This was not the case when Attic influence was felt, as it urged the Cypriots to create their own very distinctive pictorial style.

The painters of the Cypriot vases were very probably the potters themselves who tried to make their products more attractive to the customer because that was a time the latter had the frequent opportunity to choose from Aegean vases which constantly bore figurative decoration.

Most interesting among the Cypriot vases showing Attic influence is a trefoil-lipped oinochoe in the Pitt Rivers Museum, Oxford which shows a man whose head closely resembles an Attic prototype of the last quarter of the 8th century B.C., another indication that Cyprus and Attica did have close contact throughout the second half of the same century.